*Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk
w Warszawie*

Dagmara Werra

Z BADAŃ NAD TZW. MĄTEWSKIM KOMPONENTEM KULTUROWYM W KULTURZE PUCHARÓW LEJKOWATYCH NA ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Zarys treści. W artykule autorka podjęła się weryfikacji tez dotyczących genezy i chronologii tzw. mątewskiego komponentu w kulturze pucharów lejkowatych. W tym celu przedstawiła wyniki badań nowych materiałów ceramicznych, odkrytych na stanowiskach ziemi chełmińskiej. W kontekście dotychczasowych ustaleń, były one podstawą do zweryfikowania hipotez dotyczących datowania początków tzw. mątewskiego komponentu kulturowego.

Zarys zagadnienia

Problematyka związana z tzw. mątewskim komponentem kulturowym funkcjonuje w polskiej literaturze archeologicznej od ponad dwudziestu lat. A. Koško, publikując swą pracę w 1981 roku, wprowadził do polskiej archeologii nową jakość kulturową – grupę mątewską, czyli zespół „wzorców egzogennych przyjętych z kręgu kultur strefy stepu-lasostepu nadczarnomorskiego” (Koško 1981, s. 5). Hipoteza o „okcydentalnej transmisji południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych” i o jej wpływie na rozwój niżowych ugrupowań kultury pucharów lejkowatych opierała się przede wszystkim na materiale ceramicznym o specyficznych cechach stylistyczno-technologicznych i zdobnictwie w postaci ornamentu pasmowo-grzebykowego. W późniejszych pracach A. Koško konkretyzował swoje przemyślenia odnośnie przebiegu tych procesów oraz ich chronologii (Koško 2001, s. 283–289; 2003, s. 67–81).

Obecnie nie istnieje spójny pogląd na problematykę pochodzenia tzw. zdobnictwa pasmowo-grzebykowego i jego związku z kulturą pucharów lejkowatych. Od czasu pierwszej publikacji A. Koško w literaturze pojawiły się głosy polemiczne, podważające związki mątewskiego komponentu

kulturowego z kulturą trypolską (Jastrzębski 1984, s. 176–184), czy też ogólnie wskazujące na inną niż południowo-wschodnioeuropejską genezę tego typu materiałów, a wiążące to zjawisko z wpływami subneolitycznymi z kręgu kultury Narva (Kukawka 1984, s. 7–10; 1989, s. 3–27; 1991a; 1991b, s. 139–161; 1997; 2001, s. 75–83). W 2001 roku M. Daszkiewicz i D. Prinke zaproponowały możliwość rozdzielnego traktowania mąteńskiego komponentu kulturowego i kultury pucharów lejkowatych. Hipotezę taką postawiono w oparciu o wyniki analiz składu chemicznego surowców ilastych występujących w ceramice mąteńskiego komponentu kulturowego (Daszkiewicz, Prinke 2001, s. 121–129).

Nowe materiały do dyskusji

Wyniki badań ratowniczych wyprzedzających budowę autostrady A1 w obrębie ziemi chełmińskiej, przeprowadzone w latach 2000–2005 przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu na stanowiskach 12 i 13 w Szynychu (gm. Grudziądz) oraz 31 w Lisewie (gm. Lisewo) upoważniają do włączenia się w nurt dyskusji nad genezą i chronologią zjawiska określanego mianem mąteńskiego komponentu kulturowego (tab. 1). Analiza technologiczno-stylistyczna materiałów z prezentowanych stanowisk, pod kątem określonych cech typologicznych (Kukawka 1991a; 199b, s. 139–161), jednoznacznie wskazuje na ich wczesną chronologię, w kujawskiej periodyzacji umieszcza je w fazach IIB i IIIA (tab. 2).

Tabela 1. Liczbowe zestawienie obiektów i materiałów ceramicznych z prezentowanych stanowisk

Stanowisko	Liczba obiektów	Liczba fragmentów naczyń
Szyny, stanowisko 12	6	534
Szyny, stanowisko 13	12	1006
Lisewo, stanowisko 31	90	4488

Stanowiska w Szynychu zalegają na glebach piaszczystych i w otoczeniu krajobrazu terasowo-dolinowego Basenu Grudziądzkiego (ryc. 2, 3), natomiast w Lisewie na glebach gliniastych i piaszczysto-gliniastych w obrębie wyso-czynny, na Pojezierzu Chełmińskim (ryc. 4).

Wyniki analizy stylistycznej materiału ceramicznego ze stanowiska 12 w Szynychu pozwalają umieścić stanowisko w fazie IIIA czyli około 3900–3650 lat cal. BC (3200–2900 conv. bc) (Kukawka 2001, s. 79). Wskazuje na to przede wszystkim charakter zdobnictwa oraz udział materiału zdobionego

w całym zbiorze (9,4%). Charakterystyczne jest podkrawędne ornamentowanie w postaci prostego, pojedynczego pasma słupków wykonanych stemplem o żądle dwu- lub wielożębnym (ryc. 5: 1–9). Na jednym fragmencie zarejestrowano motyw zygzaka (ryc. 5: 10), również na jednym plastyczną listwę zdobioną odciskami palcowatymi (ryc. 5: 11). Nie stwierdzono zdobień wykonanych za pomocą sznura dwu- bądź trójdzielnego. Wśród tych materiałów liczne są fragmenty naczyń o cechach subneolitycznych (ryc. 6: 1–7) i z ornamentem pasmowo-grzebykowym (ryc. 7: 1–8). Analiza technologiczna wykazała przewagę tłucznia ceramicznego jako domieszki schudzającej; jednocześnie w przypadku 17,4% ułamków odnotowano domieszkę z tłuczonych muszli.

Stylistycznie i technologicznie starsze materiały pochodzą ze stanowiska 13 w Szynychu; udział fragmentów zdobionych stanowi w nich 7%. Wątki zdobnicze występują w dwóch strefach – podkrawędnej i brzuścowej. Podobnie jak na stanowisku 12 zanotowano jedynie wątki w postaci prostego, ciągłego, dookólnego pasma odciskanych elementów (ryc. 8: 4–9, 12). Ornament słupka występuje w formie nieregularnej, przy braku wątku zygzaka. Wyróżniono też jeden fragment zdobiony listwą plastyczną (ryc. 8: 1). Nie stwierdzono zdobień o młodszej chronologii, takich jak motyw drabinkowy czy występujący na uchu, natomiast odnotowano fragmenty z ornamentem pasmowo-grzebykowym (ryc. 9: 1–13). Z uwagi na rozdrobnienie materiału możliwe było tylko częściowe zrekonstruowanie form naczyń (ryc. 8: 2, 3, 5, 12). Pod względem technologii materiał jest dość spójny; jako domieszka schudzająca przeważa tłuczeń ceramiczny, śladowo występuje domieszka mineralna, wyraźny jest udział domieszki tłuczonych muszli (10,8%). Jednocześnie takie fragmenty charakteryzują się stylistyką tzw. leśną (morfologia, zdobienie). Wskazane cechy pozwalają synchronizować stanowisko 13 w Szynychu z fazą IIB na Kujawach.

Materiał ceramiczny z Lisewa 31 również nie ma cech stylistycznych bądź technologicznych, wskazujących na chronologię młodszą niż faza IIIA KPL. Udział zdobionych fragmentów naczyń wynosi około 8,5%. W strefie podkrawędnej zanotowano jeden rodzaj zdobnictwa w postaci prostego, pojedynczego, dookólnego pasma słupków gładkich (ryc. 10: 1–4, 8) lub wykonanych narzędziem wielożębnym (ryc. 10: 6–7). Jedynie na jednym fragmencie w strefie brzuścowej zarejestrowano motyw zygzaka (ryc. 10: 5). Wśród tego materiału wyróżniono liczne ułamki naczyń ceramicznych o zdobieniu typu tzw. leśnego (ryc. 11: 1–9) i wykonanych za pomocą narzędzia grzebykowego (ryc. 12: 1). Podobnie jak w przypadku wyżej opisanych stanowisk przeważającą domieszkę schudzającą stanowi tłuczeń ceramiczny. Zanoto-

wano również obecność tłuczonych kości, miki oraz muszle (3,75%). Opisane materiały pod względem technologicznym i stylistycznym odpowiadają fazie IIIA na Kujawach.

Na każdym z zaprezentowanych stanowisk zarejestrowano fragmenty naczyń ceramicznych zawierających domieszkę schudzającą w postaci tłuczonych muszli, charakteryzujących się wyraźną stylistyką subneolityczną (zdobienia tzw. leśne i pasmowo-grzebykowe). Dodatkowo na stanowiskach 13 w Szynychu i 31 w Lisewie odnotowano nieznaczny udział domieszki tłuczonych kości (tab. 3).

Zgodnie z periodyzacją kultury pucharów lejkowatych, opracowaną dla Kujaw, stanowiska 12 w Szynychu i 31 w Lisewie należy wiązać z fazą IIIA, czyli 3900–3650 lat cal. BC (3200–2900 conv. bc), natomiast stanowisko 13 w Szynychu z fazą IIB, czyli 4000–3750 lat cal. BC (3300–3000 conv. bc) (tab. 2; Kukawka 2001, s. 79). Współwystępowanie materiałów ceramicznych kultury pucharów lejkowatych i zdobionych ornamentem pasmowo-grzebykowym oraz tzw. leśnym, z domieszką schudzającą w postaci muszli, na stanowiskach Niżu Polskiego, datowanych na fazy IIB i IIIA nie jest odosobnionym zjawiskiem (ryc. 1; tab. 2). Ze stanowiska 45 w Kiełczewie pochodzi jedyny zbiór ceramiczny z rejonu Wielkopolski cechujący się zdobieniem tzw. leśnym w towarzystwie technologii muszlowej (Stempin 1995, s. 13–29). Na mapie zaznaczono również ekumenę KPCW¹.

W zestawieniu stanowisk (tab. 2) umieszczono również występowanie elementów zdobnictwa określonych jako „leśne”, czyli zdobienia, które nie posiadają bezpośredniego odzwierciedlenia w zdobieniach KPL. Celowo rozdzielono w ten sposób zdobienia pasmowo-grzebykowe od innych o proveniencji subneolitycznej. Odnotowano również występowanie krzemiennych laurówatych grotów strzał. Są one jedynym nieceramicznym źródłem o genezie subneolitycznej, który można bezpośrednio wiązać z działalnością KPL (Kukawka 2001, s. 81).

Geneza mątewskiego komponentu kulturowego – prezentacja hipotez

Mątewski komponent kulturowy charakteryzuje się ornamentem pasmowo-grzebykowym, zdobieniem krawędzi naczyń, częstym występowaniem wylewów z kryzą podkrawędną oraz brzegów ściętych do środka przy zastosowaniu domieszki schudzającej w postaci tłuczonych muszli i kości (Kośko 1981; 2003, s. 69; Kukawka 1989, s. 3).

¹ KPCW – kultura późnej ceramiki wstęgowej.

Jak wyżej wspomniano, obecnie funkcjonują trzy wzajemnie wykluczające się hipotezy odnoszące się do mątewskiego komponentu kulturowego w kulturze pucharów lejkowatych. Pierwszą wysunął A. Koško (1981; 1994, s. 189–197; 2003, s. 67–81), postulując późną chronologię pojawienia się klasycznego mątewskiego komponentu kulturowego między 3500 a 3150 lat BC i sugerując jego południowo-wschodnioeuropejskie pochodzenie. Autor wskazuje na związki z kulturą trypolską i początkami przemian eneolitycznych na Niżu Polskim (Koško 2003, s. 78–79).

Przeciwną koncepcję zaprezentował S. Kukawka (1989, s. 3–27; 1997; 2001, s. 75–83), który zaproponował wcześniejszą chronologię – „nie później niż 3900 lat BC (3150 conv. bc)” (Kukawka 2001, s. 80), czyli przynajmniej o 400 lat wcześniej niż zakładał to A. Koško. Badacz ten wskazał również na północno-wschodnioeuropejską genezę zdobień tzw. leśnych, pasmowo grzebykowych, jak i obecności w ceramice domieszki tłuczonych muszli oraz pojawienie się krzemiennych grotów laurowatych (Kukawka 1989, s. 5–11).

Jedną z najnowszych hipotez zaproponowały M. Daszkiewicz i D. Prinke (2001), które opierając się na badaniach składu chemicznego materiałów ceramicznych kultury pucharów lejkowatych i o „wschodniej” proveniencji sugerują możliwość rozdzielnego traktowania obu substratów. Jednocześnie nie wskazują żadnej ze znanych kultur archeologicznych jako „właściciela” prezentowanych materiałów. Wnioskują, że należy uznać to za „ślady osadnictwa bliżej jeszcze niezidentyfikowanej kultury ze Wschodu, rozprzestrzeniającej się niezależnie od KPL i całkowicie wobec niej autonomicznej” (Daszkiewicz, Prinke 2001, s. 121).

Analizy źródeł ze stanowisk Szynych 12 i 13 oraz Lisewo 31 pozwalają na weryfikację wymienionych wyżej koncepcji. Hipoteza M. Daszkiewicz i D. Prinke jest bardzo nowatorska, przyjęcie takiego założenia zniwelowałoby całą złożoność problematyki kontaktów społeczności strefy „rolniczej” ze strefą „leśną”, jednak jest to równoznaczne z pominięciem coraz liczniejszych zbiorów źródeł archeologicznych. Badania archeologiczne (powierzchniowe i wykopaliskowe) coraz częściej potwierdzają regularność współwystępowania materiałów kultury pucharów lejkowatych z tymi o cechach tzw. leśnych (technika muszlowa, zdobienie subneolityczne i pasmowo-grzebykowe), które odkrywane są w obrębie osad, a nie na ich obrzeżach, co mogłoby stanowić argument za rozdzielnym traktowaniem obu zjawisk. Dodatkową przesłankę za łącznym traktowaniem materiałów mątewskiego komponentu kulturowego i kultury pucharów lejkowatych stanowią krzemienne groty

Ryc. 1. Stanowiska kultury pucharów lejkowatych z faz IIB–IIIA z elementami subneolitu północno-wschodniego (1–26 – por. tab. 2; ■ – technika muszlowa, zdobienie pasmowo-grzebykowe oraz inne zdobienia subneolityczne, □ – występowanie wyłącznie grotów laurówatych; Δ – technika muszlowa oraz zdobienie pasmowo-grzebykowe; ▽ – technika muszlowa oraz inne zdobienia subneolityczne; ● – technika muszlowa, bez cech zdobnictwa subneolitycznego; ○ – inne) (rys. D. Werra)

Fig. 1. Sites Funnel Beaker culture phase II i IIIA Kuyavia with elements the north-east Subneolith (1–26 – tab. 2; ■ – shell technology with comb and Subneolithic decoration; □ – exclusively arrowheads „laurowate”; Δ – shell technology with comb decoration; ▽ – shell technology and different Subneolithic decoration; ● – shell technology without Subneolithic decoration; ○ – different) (drawn by D. Werra)

Ryc. 2. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 12. Kultura pucharów lejkowatych. Rozmieszczenie materiału ceramicznego w warstwach kulturowych (rys. F. Masiulewicz)

Fig. 2. Szynych, Grudziądz commune, site. 12. Funnel Beaker culture. Localization of pottery in cultural layer (drawn by F. Masiulewicz)

Ryc. 3. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 13. Kultura pucharów lejkowatych. Rozmieszczenie materiału ceramicznego w warstwach kulturowych (rys. F. Masiulewicz)

Fig. 3. Szynych, Grudziądz commune, site 13. Funnel Beaker culture. Localization of pottery in cultural layer (drawn by F. Masiulewicz)

Ryc. 4. Lisewo, gm. loco, stanowisko 31. Kultura pucharów lejkowatych. Rozmieszczenie materiału ceramicznego w warstwach kulturowych (rys. F. Masiulewicz)

Fig. 4. Lisewo, loco commune, site 31. Funnel Beaker culture. Localization of pottery in cultural layer (drawn by F. Masiulewicz)

Ryc. 5. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 12. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 5. Szynych, Grudziądz commune, site 12. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

Ryc. 6. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 12. Kultura pucharów lejkwatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 6. Szynych, Grudziądz commune, site 12. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

Ryc. 7. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 12. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 7. Szynych, Grudziądz commune, site 12. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

laurowate o tzw. leśnej proveniencji, występujące w kontekście materiałów wspomnianej kultury (tab. 2) (Małecka-Kukawka, Kukawka 1984; Kukawka 2001, s. 81).

W cytowanej pracy A. Koško (1981) wskazuje, że inicjacja mątewskiego komponentu kulturowego miała miejsce w lewobrzeżnej części pradoliny Wisły (Kotlina Toruńska), co argumentuje oznaczeniami radiowęglowymi ze stanowiska 23 w Tarkowie Dolnym (Daszkiewicz, Prinke 2001, s. 121–129; Koško 2003, s. 67–81). Początki tego zjawiska, przejawiającego się obecnością domieszki schudzającej w postaci tłuczonych muszli i zdobieniem pasmowo-grzebykowym, cytowany autor umieszcza około 4050 lat BC. Z kolei dla pojawienia się mątewskiego komponentu kulturowego w wysoczyznowej (czarnoziemnej) części Kujaw, którego wyznacznikiem jest domieszka tłuczonych muszli w masie ceramicznej, przyjmuje daty około 3850 lat BC, zaś dla wydzielonej w 1981 roku grupy mątewskiej 3500–3150 lat BC

Ryc. 8. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 13. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 8. Szynych, Grudziądz commune, site 13. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

(Kośko 2003, tab. 1, 2). Sugeruje jednocześnie, że zdobienia pasmowo-grzebykowe poza Kujawami pojawiają się ze znacznym opóźnieniem, na ziemi chełmińskiej około 3650/3550 lat BC, zaś w Wielkopolsce dopiero około 3500/3300 lat BC.

Ryc. 9. Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 13. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 9. Szynych, Grudziądz commune, site 13. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

Odmienny pogląd prezentuje S. Kukawka (1989, s. 3–27; 1997; 2001, s. 75–83), wskazując na północno-wschodnią proveniencję opisywanego zjawiska oraz na źródło występowania zdobienia pasmowo-grzebykowego w kulturach strefy leśnej (Kukawka 2001, s. 76). Dodatkowym argumentem ma być obecność, w ceramice kultury pucharów lejkowatych, materiałów o stylistyce wyraźnie „leśnej” nie posiadających genetycznych odpowiedników w tej kulturze, a także krzemienianych grotów laurowatych (Kukawka 2001, s. 81). Autor argumentuje to obecnością na stanowiskach kultury pucharów lejkowatych fragmentów naczyń wykonanych w technologii muszlowej,

Ryc. 10. Lisewo, gm. loco, stanowisko 31. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 10. Lisewo, loco commune, site 31. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

Ryc. 11. Lisewo, gm. loco, stanowisko 31. Kultura pucharów lejkowatych – wybór materiału ceramicznego (rys. D. Werra)

Fig. 11. Lisewo, loco commune, site 31. Funnel Beaker culture – pottery (drawn by D. Werra)

Ryc. 12. Lisewo, gm. loco, stanowisko 31. Kultura pucharów lejkowatych. Fragment naczynia zdobionego narzędziem grzebykowym (rys. D. Werra)

Fig. 12. Lisewo, loco commune, site 31. Funnel Beaker culture. Fragment of vessel with comb decoration (drawn by D. Werra)

dla których odnotowano stylistykę subneolityczną (Kukawka 1997, s. 73). Wszystkie te cechy, zarówno stylistyczne, jak i technologiczne, znajdują swoje odpowiedniki w kręgu kultury Narva (Kukawka 1997; 2001, s. 75–83). Kolejnym argumentem jest lokalizacja tych zjawisk na styku z kulturami subneolitycznymi przy jednoczesnym występowaniu zdobienia odciskiem grzebienia wielozębego, charakterystycznego dla strefy północno-wschodniej (Kukawka 2001, s. 77), a także obecność krzemiennych grotów laurowatych o wyrażnie tzw. leśnej proveniencji na stanowiskach kultury pucharów lejkowatych (Małecka-Kukawka, Kukawka 1984). W pracach z 1997 i 2001 roku S. Kukawka umieszcza początki wymienionej kultury z subneolitem północno-wschodnim nie później niż około 3900 lat BC. Datowanie to jest bardzo bliskie początkom mątewskiego komponentu kulturowego w Kotlinie Toruńskiej, wskazanym przez A. Kośko. Chronologię dla ziemi chełmińskiej oparto na datach radiowęglowych ze stanowisk 94 i 95 w Lembargu, gm. Jabłonowo Pomorskie, z których pozyskano bogate materiały ceramiczne o cechach typu Toruń-Mokre i Jezuicka Struga (Kukawka 1997). Wśród nich znalazły się fragmenty naczyń ceramicznych z domieszką muszli i ze zdobieniami subneolitycznymi, w tym z ornamentem pasmowo-grzebykowym (Kukawka 1997, s. 154, przypis 29).

Tabela 2. Stanowiska kultury pucharów lejkowatych z kujawskich faz IIB i IIIA, na których stwierdzono cechy subneolitu wschodnioeuropejskiego

Lp.	Stanowisko	Naczynia ceramiczne			Krzemienie groty „laurowate”	Źródło	Faza
		zdobienie pasmowo-grzebykowe	zdobienie tzw. leśne	technologia muszlowa			
1	Biała Góra	–	+	+	–	Jastrzębski 1982	IIIA
2	Dzikowo, stanowisko 26	–	+	–	–	niepublikowane badania IA UMK	?
3	Jezuicka Struga	–	–	–	+	Prinke 1988	IIIA
4	Kleczkowo, stanowisko 8	–	+	+	–	Siewiaryn 2006	IIB
5	Lembarg, stanowisko 94	+	+	+	–	Kukawka 1997	IIIA
6	Lembarg, stanowisko 95	–	+	+	–	Kukawka 1997	IIIA
7	Lembarg, stanowisko 96	–	+	+	–	niepublikowane badania IA UMK	IIIA
8	Lisewo, stanowisko 31	+	+	+	–	Kukawka 1991; Werra 2006b	IIIA
9	Osiek n/Wisłą, stanowisko 9	–	+	+	–	niepublikowane badania IA UMK	IIB
10	Papowo Toruńskie, stanowisko 8	–	–	+	–	Wawrzykowska 1994	IIIA
11	Płachawy, stanowisko 25	–	+	+	–	Werra 2006c	IIB
12	Przybranówek, stanowisko 43	–	–	–	+	Prinke, Rachmajda 1988	IIB
13	Rożniaty, stanowisko 2	–	–	+	–	Koško 2000	IIB/ IIIA
14	Sącieczno, stanowisko 2	–	+	–	–	niepublikowane badania IA UMK	IIA– IIB
15	Sącieczno, stanowisko 3, skupisko 1	–	+	+	–	niepublikowane badania IA UMK	IIIA
16	Smogorzewiec, stanowisko 9	–	+	+	–	niepublikowane badania IA UMK	IIB/ IIIA
17	Stare Marzy, stanowisko 4	–	–	+	–	Kukawka 2008	IIB/ IIIA
18	Szumiłowo, stanowisko 14	–	+	+	–	Kukawka 1993	IIIA
19	Szynych, stanowisko 12	+	+	+	–	Werra 2006	IIIA
20	Szynych, stanowisko 13	+	–	+	–	Werra 2006	IIB

Lp.	Stanowisko	Naczynia ceramiczne			Krzemienie groty „laurowate”	Źródło	Faza
		zdobienie pasmowo-grzebykowe	zdobienie tzw. leśne	technologia muszlowa			
21	Tarkowo Dolne, stanowisko 23	+	–	+	–	Daszkiewicz, Prinke 2001	IIB/IIIA
22	Toruń-Mokre	–	+	+	–	Wawrzykowska 1994	IIIA
23	Węlcz Wielki, stanowisko 10B	–	+	+	+	Kukawka 1997	IIIA
24	Zakrzewo, stanowisko 6	–	+	+	–	Kukawka 1993	IIB/IIIA
25	Linowo, stanowisko 25N	–	+	+	–	niedrukowane badania IA UMK	IIIA
26	Linowo, stanowisko 25S	–	–	+	–	niedrukowane badania IA UMK	IIB
27	Kielczewo, stanowisko 45	–	+	+	–	Stempin 1995	IIB

Tabela 3. Zestawienie rodzaju i granulometrii domieszek schudzających w materiałach ceramicznych z omawianych stanowisk

Stano- -wisko	a		b1		b2		c1		c2		c3		d		e		f		g		Razem
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Szynych, stanowisko 12							82	47,6	57	33,1	3	1,7			30	17					172
Szynych, stanowisko 13	5	0,5	26	2,8	14	1,5	302	32,5	411	44,1	71	7,7	2		101	10,8			1	0,1	933
Lisewo, stanowisko 31							871	60,5	464	32,3	41	2,85			54	3,7	1	0,06	7	0,48	1438

Objaśnienia: a – domieszka niedostrzegalna, b1 – domieszka drobnioziarnistego tłuczni mineralnego, b2 – domieszka średnioziarnistego tłuczni mineralnego, b3 – domieszka gruboziarnistego tłuczni mineralnego, c1 – domieszka drobnioziarnistego tłuczni ceramicznego, c2 – domieszka średnioziarnistego tłuczni ceramicznego, c3 – domieszka gruboziarnistego tłuczni ceramicznego, d – domieszka roślinna, e – domieszka tłuczonych muszli, f – domieszka miki, g – domieszka tłuczonych kości.

W najnowszej pracy S. Kukawka znacząco zmienia cezurę chronologiczną związków kultury pucharów lejkowatych z północno-wschodnim subneolitem, uznając, że rozpoczęły się one wraz z pojawieniem się tej kultury w pradolinie Wisły (także po lewej stronie) oraz w prawobrzeżnym dorzeczu Wisły (ziemia chełmińska i ziemia dobrzyńska) (Kukawka 2010, s. 112). Jednocześnie sugeruje, że osadnictwo typu tzw. leśnego dotarło do linii Wisły jeszcze przed pojawieniem się tam społeczności kultury pucharów lejkowatych. Według niego umieszczać je można wokół enklaw niżowego osadnictwa kultury późnej ceramiki wstęgowej, enklawy chełmińskiej i na północny wschód, od strefy kujawskiej, tj. w pradolinie Wisły. Początki osadnictwa subneolitycznego wyznacza pojedyncza data dla naczynia ceramicznego ze stanowiska 26 w Dzikowie, gm. Obrowo (północno-wschodnia część Kotliny Toruńskiej). Cytowany badacz sugeruje, że osadnictwo tzw. leśne w Kotlinie Toruńskiej występuje już około 4300 lat BC (Kukawka 2010, s. 114). Jednocześnie jest to zaprzeczenie hipotezy A. Kośki o późniejszym – w stosunku do Kujaw – występowaniu zdobnictwa mąteńskiego komponentu kulturowego na ziemi chełmińskiej (3200/3100 lat BC: 2600/2500 conv. bc) (Kośko 2003).

Uwagi końcowe

Podsumowując, w wyniku analizy technologiczno-stylistycznej zaprezentowane materiały ze stanowisk 12 i 13 w Szynychu oraz 31 w Lisewie należy datować na fazy IIB i IIIA kultury pucharów lejkowatych. Istniejące koncepcje odnoszące się do genezy i chronologii mąteńskiego komponentu kulturowego wzajemnie się wykluczają; z jednej strony jest to stanowisko S. Kukawki o wczesnej chronologii współegzystencji wymienionej kultury i społeczności subneolitycznych z kręgu kultur północno-wschodnich, z drugiej hipoteza A. Kośki o południowo-wschodniej proveniencji i późnej chronologii mąteńskiego komponentu kulturowego na ziemi chełmińskiej. Skrajną do wyżej wymienionych pozostaje teoria M. Daszkiewicz i D. Prinke traktująca ten komponent i kulturę pucharów lejkowatych jako dwie niezależne jednostki kulturowe.

Analizowane stanowiska można umieścić w każdej z wyżej wymienionych hipotez, jedynie przy koncepcji A. Kośki konieczne jest ponownie zwerifikowanie datowania początków mąteńskiego komponentu kulturowego, wskazujące na opóźnienie ziemi chełmińskiej i Wielkopolski w stosunku do Kujaw w procesie kształtowania się i rozwoju tego zjawiska.

LITERATURA

Daszkiewicz M., Prinke D.

- 2001 *Problem relacji tzw. ceramiki pasmowo-grzebykowej i kultury pucharów lejkowatych na podstawie źródeł z Kujaw*, [w:] *Od neolityzacji do początków epoki brązu*, red. J. Czebreszuk, M. Kryvolcevič, P. Makarewicz, Poznań, s. 121–129.

Jastrzębski S.

- 1984 (rec.) A. Koško, *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, *Archeologia Polski*, t. 29, z. 1, s. 176–184.

Koško A.

- 1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.
- 1994 *Perspektywa „wschodu” w rozwoju osadniczo-kulturowym bałkańsko-środkowoeuropejskiego kręgu społeczeństw wczesnoagralnych*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. L. Czerniak, Grudziądz, s. 189–197.
- 2000 *Osadnictwo społeczności kultury pucharów lejkowatych (grupy: wschodnia i radziejowska)*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 3: Kujawy, cz. 4: *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przez Chr.*, red. A. Koško, Poznań, s. 19–133.
- 2001 *Zagadnienie wczesno brązowej cenzury w rozwoju „szlaku” Krym-Jutlandia*, [w:] *Od neolityzacji do początków epoki brązu*, red. J. Czebreszuk, M. Kryvolcevič, P. Makarewicz, Poznań, s. 283–289.
- 2003 *Radiocarbon chronology of the Mątewy Group of the Funnel Beaker Culture. The question of chronological and cultural position of „Linear-Comb Pottery”*, *Baltic-Pontic Studies*, t. 12, s. 67–81.

Kukawka S.

- 1984 *Badania nad rozwojem społeczeństw kultury pucharów lejkowatych w północnej strefie ziemi chełmińskiej*, [w:] *IX Sesja Pomoroznawcza, Gdańsk, 22–23.III.1984 r. Materiały*, red. A. Szymańska, Gdańsk 22.–23.III.1984, *Materiały*, Gdańsk, s. 7–10.
- 1989 *Elementy północno-wschodnie w rozwoju kultury pucharów lejkowatych w świetle badań chełmińskiego mezoregionu osadniczego*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* 16, s. 3–27.
- 1991a *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych*, Toruń.
- 1991b *Udział komponentu północno-wschodniego w wytwórzości ceramicznej kultury pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej (Na marginesie pracy A. Koško, Osada kultury pucharów lejkowatych*

- w Inowrocławiu-Mątwach, woj. Bydgoszcz, stanowisko 1, Inowrocław 1988), *Archeologia Polski*, t. 35, z. 1, s. 139–161.
- 1993a Szumilowo, gm. Radzyń Chełmiński, stanowisko 14. Wielokulturowe stanowisko z neolitu i epoki brązu, [w:] *Archeologiczne badania weryfikacyjno-sondażowe stanowisk neolitycznych na terenie województwa toruńskiego w latach 1992 i 1993*, red. J. Grześkowiak, Toruń, s. 91–99.
- 1993b Zakrzewo, gm. Radzyń Chełmiński, stanowisko 6. Osada z I fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej, [w:] *Archeologiczne badania weryfikacyjno-sondażowe stanowisk neolitycznych na terenie województwa toruńskiego w latach 1992 i 1993*, red. J. Grześkowiak, Toruń, s. 81–87.
- 1997 *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego. Społeczności ziemi chełmińskiej w IV tysiącleciu p.n.e.*, Toruń.
- 2001 *Związki ugrupowań kultury pucharów lejkowatych z ludami kręgu Narwa*, [w:] *Od neolityzacji do początków epoki brązu*, red. J. Czebreszuk, M. Kryvolcevič, P. Makarowicz, Poznań, s. 75–83.
- 2010 *Subneolit północno-wschodnioeuropejski na Niżu Polskim*, Toruń.
- Małecka-Kukawka J., Kukawka S.
- 1984 *Krzemienne groty strzał kultury pucharów lejkowatych na Pomorzu*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* 8, s. 3–34.
- Prinke A., Rachmajda R.
- 1988 *Recepcja surowców małopolsko-wołyńskich w krzemieniarstwie faz I–III A kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, red. A. Cofta-Broniewska, Inowrocław, s. 107–144.
- Prinke D.
- 1988 *Środkowoneolityczne załączki procesów synkretyzacji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, red. A. Cofta-Broniewska, Inowrocław, s. 93–105.
- Siewiaryn M.
- 2006 *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Kłęczkowo, gm. Stolno, stanowisko 8, t. 10–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytutu Archeologii UMK, Toruń.*
- Słupczewski M.
- 2006 *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 13, t. 22–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytutu Archeologii UMK, Toruń.*

- Stempin A.
1995 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Kielce-wo 45, gm. Kościan, woj. leszczyńskie – analiza źródeł nieruchomych i materiału ceramicznego*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 3, s. 13–29.
- Wawrzykowska B.
1994 *Z badań nad kulturą pucharów lejkowatych w północno-zachodniej części ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. L. Czerniak, Grudziądz, s. 175–188.
- Werra D.
2006a *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Lisewo, gm. Lisewo, stanowisko 31, t. 12–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń.*
2006b *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Płachawy, gm. Płużnica, stanowisko 25, t. 14–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń.*
2006c *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Szynych, gm. Grudziądz, stanowisko 12, t. 21–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń.*

NEW RESEARCH MĄTWY CULTURAL COMPONENT IN FUNNEL BEAKER CULTURAL FROM CHEŁMNO LAND

Summary

The problems associated with Mątwy cultural component function in the Polish archaeological literature for over twenty years. Currently there is no coherent view on the issue of origin „storeaked-comb-shaped” ornamentation and its relationship with the Funnel Beaker culture.

Further Funnel Beaker culture settlement were discovered during rescue excavations carried out in connection with the construction of the A1 motorway, at site 12 Szynych, Grudziądz district, site 13 Szynych, Grudziądz district and site 31 Lisewo, Chełmno district (fig. 2, 3, 4; tab. 1). Results allow us to discuss the origin and chronology of Mątwy cultural component.

In 1981 A. Koško published his work about Mątwy cultural component group and he related it genesis with culture from „Black Sea steppe-subtaiga zone” (Koško 1981, p. 5). Since that time a lot of polemical voices appeared in the literature. Some archaeologist undermine the relationships Mątwy cultural component with trypole culture (Jastrzębski 1984, pp. 176–184), others generally indicate origins of this type of material pointing with the influenced from the Subneolithic cultures, like from Narva culture (Kukawka 1984, pp. 7–10; 1989, pp. 3–27; 1991a; 1991b, pp. 139–161; 1997; 2001, pp. 75–83). In 2001 M. Daszkiewicz and D. Prinke suggested the possibility of separately treatment Mątwy cultural component and FBC (Daszkiewicz, Prinke 2001, pp. 121–129).

According to the chronology of Funnel Beaker culture for Kujawy and the result of the analysis of pottery (tab. 3) from settlements: site 12 at Szynych (fig. 5–7) and site 31 at Lisewo (fig. 10–12) be associated with stage IIIA (periodization for Kujawy), which is 3900–3650 years cal. BC (3200–2900 conv. bc) (Kukawka 2001, p. 79). However settlement at site 13 at Szynych (fig. 8, 9) can be associated with phase IIB (periodization for Kujawy), or 4000–3750 years cal. BC (3300–3000 conv. bc) (tab. 2; Kukawka 2001, p. 79).

Summarize represented settlements according to results of technological and stylistic analysis of pottery should be placed in stage IIB and IIIA of Funnel Beaker culture chronology. Existing concepts relating to the genesis and chronology of Mątwy cultural component are mutually exclusive. Analyzed settlements can be placed in each of the aforementioned hypotheses, only the concept of dating of emergence and development of Mątwy cultural component proposed by A. Koško, which is indicating a delay Chełmno Land and Greater Poland in relations to Kujawy in this process, is necessary to be re-verified.

*Translated by
Ewa Józefowicz*